

Karen De Clercq

Université Paris Cité / Centre National de la Recherche Scientifique

Contact: karen.de-clercq@cnr.fr

De elementaire deeltjes van taal: een nieuwe kijk op morfemen

Sinds Von Humboldt heerst in de taaltheorie de idee dat er een één-op-één relatie is tussen vorm en betekenis. Dit wordt ook wel het ‘één-vorm-één-betekenisprincipe’ genoemd (Zwanenburg 2000). We kunnen dit illustreren aan de hand van een woord als *bloempot*. Dat bestaat uit twee delen, *bloem* en *pot*, die elk een eigen betekenis hebben, en allebei op transparante wijze bijdragen aan de betekenis van het geheel. Er zijn echter veel afwijkingen te vinden in talen. Neem bijvoorbeeld het woord *stadhuis*. Ook al is een *stadhuis* inderdaad een huis in de stad, de betekenis van *stadhuis* is specifiek dan je op basis van het één-vorm-één-betekenisprincipe zou vermoeden. Met andere woorden: de betekenis van het geheel is niet perfect af te leiden uit de som van de delen *stad* en *huis*. Een ander voorbeeld komt uit de hoek van de verbale inflectie. Om een verleden tijd te vormen, gebruik je in het Nederlands de stam van het werkwoord en dan het suffix *-te/-de*. Je zou kunnen zeggen dat *bak-te* volstrekt transparant is: *bak* verwijst naar de handeling en *-te* wijst erop dat de handeling zich in het verleden voltrok. De twee morfemen samen leiden dus eenduidig tot de betekenis van het geheel. Echter, als we deze woordvormingsprincipes toepassen op *kopen*, dan komen we bedrogen uit. *Koopte* is niet grammaticaal, terwijl *kocht* dat wel is. In het geval van *kocht* beantwoordt één morfeem dus aan ten minste twee betekeniscomponenten: de handeling enerzijds en de verleden tijd anderzijds. Het morfeem *kocht* is dus een voorbeeld van een vorm-betekenisafwijking, en er zijn er best veel te vinden in taal. Dit doet de vraag rijzen of het één-vorm-één-betekenisprincipe niet gewoon een ideaal is dat weinig te maken heeft met de werkelijkheid.

Om deze vraag nader te onderzoeken, gaan we even dieper in op een ander geval van vorm-betekenisafwijking. Neem bijvoorbeeld de vorm *droog*. *Droog* kan zowel een bijvoeglijk naamwoord zijn (*een droog koekje*) als een vorm van een werkwoord (*ik droog de vaat*). Eén vorm (*droog*) valt in dit geval dus samen met twee betekenissen of functies: een adjectivale functie die een naamwoord beschrijft en een verbale functie die een handeling weergeeft. Er zijn verschillende vormen of morfemen in het Nederlands, bijvoorbeeld *open* of *koel*, waarbij je voor één vorm deze verschillende betekenissen kunt krijgen. We zien dat dit fenomeen niet beperkt blijft tot het Nederlands. Ook in het Engels kan je dit zien. Denk maar aan vormen als *cool*, *narrow*, *dry*, *open*, enz. We verwijzen naar dit type vorm-betekenisafwijking als ‘syncretisme’. De vorm *droog* is syncretisch tussen een adjectivale en verbale betekenis (Vanden Wyngaerd e.a.

2022; Caha e.a. 2023). Dit soort vormen zijn belangrijk, omdat ze ons iets leren over de relatie tussen bijvoeglijke naamwoorden en werkwoorden, meer bepaald dat deze woordsoorten bepaalde eigenschappen gemeenschappelijk hebben. Je zou kunnen stellen dat bijvoeglijke naamwoorden en werkwoorden eigenschappen hebben die in ons abstract taalvermogen (dat deel uitmaakt van onze cognitie) aan elkaar grenzen, zoals voorgesteld in (1). Als we vervolgens kijken naar werkwoordsvormen zoals *ver-breed*, *klein-eer* en *radical-iseer*, dan kan je zien dat de bijvoeglijke naamwoorden *breed*, *klein* en *radicaal* deel uitmaken van het werkwoord. Met andere woorden: de structuur van het werkwoord is ‘groter’ dan de structuur van het bijvoeglijke naamwoord, of de structuur van een werkwoord bestaat uit meer bouwsteentjes dan de structuur van een bijvoeglijk naamwoord. Dit illustreren we in (2) door het atoom A (adjectief) en V (verb) in een hiërarchische relatie te plaatsen: V ontstaat door voort te bouwen op A.

Maar er is meer. Bij nader inzien heeft de werkwoordsvorm *droog* meer dan één betekenis. Denk maar aan een zin als *De was droogt in de zon* en vergelijk die even met de zin *Lia droogt de vaat*. In het eerste geval krijgen we een ‘inchoatieve’ lezing: de was wordt droog in de zon. In het tweede geval krijgen we de lezing dat iemand de vaat droog maakt. Dat noemen we een ‘causatieve’ lezing. Je zou nu kunnen zeggen dat de causatieve lezing veroorzaakt wordt door de aanwezigheid van een agentief onderwerp, en dat is zeker ten dele waar. Echter, als we kijken naar andere talen, dan zien we dat deze causatieve en inchoatieve lezingen soms noodzakelijk vergezeld worden door specifieke morfemen. Het Turks bijvoorbeeld heeft het adjectief *iyi* (‘goed’), de inchoatieve vorm *iyi-les* (‘goed worden’) en de causatieve vorm *iyi-les-tir* (‘verbeteren, zorgen dat iets beter wordt’). Wat deze vergelijking met het Turks aantoont, is dat dat er drie verschillende morfemen aanwezig kunnen zijn in een causatief werkwoord, die elk overeenkomen met één betekeniscomponent. Bovendien toont het Turks dat het bijvoeglijk naamwoord vervat zit in de inchoatieve vorm, terwijl het bijvoeglijk naamwoord en de inchoatieve vorm allebei vervat zitten in de causatieve vorm. De Turkse feiten geven dus steun aan de gedachte dat een vorm als *droog* niet beantwoordt aan twee betekenislagen, maar aan ten minste drie betekenislagen, die in een hiërarchische relatie tot elkaar staan, zoals geïllustreerd in (3).

(3)

Op basis van een fijnmazige analyse van nog drie andere types vorm-betekenisafwijkingen zal ik in de lezing aantonen dat morfemen opgesplitst kunnen worden in basisatomen en dat deze atomen in een vaste hiërarchische relatie staan. Ik argumenteer dat taal veel abstracter is dan je op het eerste zicht zou denken, en dat we – net als in de chemie – er baat bij hebben om de elementaire deeltjes van taal bloot te leggen om deze beter te begrijpen. De belangrijkste boodschap van deze studie is dan ook dat de traditionele morfemen niet de echte betekenisdragers zijn in taal. Deze taak is weggelegd voor de atomen waaruit de traditionele morfemen zijn opgebouwd. Eens we ons op dat atomaire niveau begeven, komt het ideaal van één-vorm-één-betekenis binnen handbereik.

Referenties

- Caha, P., K. De Clercq & G. Vanden Wyngaerd (2023). “Zero morphology and change of state verbs”. In: *Zeitschrift für Sprachwissenschaft*, 42, p. 35-62.
- Vanden Wyngaerd, G., K. De Clercq & P. Caha (2022). “A nanosyntactic approach to Dutch deadjectival verbs”. In: *Linguistics in the Netherlands*, 39, p. 240-262.
- Zwanenburg, W. (2000). ‘Correspondence between formal and semantic relations’. In: G. Booij, C. Lehmann & J. Mugdan (eds.). *Morphologie / Morphology. Volume 17*. Berlin: De Gruyter, p. 840-850.